

KNAPP ÉVA

Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon

Matthaeus Tympius német katolikus teológus, retorikatanár és hitszónok számos prédikáció-, exemplum- és loci communes gyűjtemény, valamint retorikai kézikönyv, vitairat és morális-didaktikus mű szerzője, fordítója, a münsteri egyetem megalapításának és egy jobb iskolarendszer szorgalmazója mintegy húsz éves oktatói tapasztalat után, a 17. század első két évtizedében adta ki munkáit. Összesen mintegy nyolcvan, nagyobb részét latin, kisebb részt német nyelvű mű kapcsolódik a nevéhez, melyek többnyire Köln, Münster és Mainz nyomdáiban jelentek meg. Halála után egy ideig még folytatódott életművének sikere, a német nyelvterületen kívül azonban könyvei csak elvétve láttak napvilágot. Magyarországon egyetlen munkája sem jelent meg; legközelebb Prágában a Clementinum nyomdájában készült egy posztumusz kiadás 1686-ban (*Tympius, sive Thesaurus novus phrasium [...]*).

A régi magyar irodalom történetének kutatói közül tudomásom szerint eddig ketten írták le Tympius nevét¹. Imre Mihály a *Retorikák a reformáció korából* című, 2000-ben megjelent forráskiadvány függelékében közzétett egy, az *Adattár [...]* című sorozat addig megjelent könyvlistái alapján készült összesítést, melyben az 1711 előtt kiadott retorikai művek szerzőinek betűrendes jegyzékében feltünteti a példányok előfordulási számát.² Itt a „Timpius” név után az arab egyes szám áll, amiből joggal következtethetnénk a szerző ritka magyarországi ismertségére.³ Retorikatörténeti monográfiájában és ennek előtanulmányaiban Kecskeméti Gábor Vossius kapcsán tett említést Tympius *Dormi secure* című beszédminta-gyűjteményéről.⁴ Vossius első kiadásban 1606-ban megjelent, *Ora-*

¹ A tanulmányban a szerző latinosa, nyomtatásban megjelent munkái címlapján rendszeresen szereplő névalakját használom. A név több változatban ismert, így Timpius, Tympe, Timpe, Tymp. Esetenként a Paulus Pythmaetus álnévet használta. A kutatáshoz adott ösztönzésért Dieter Breuernek (Aachen) tartozom köszönettel.

² *Retorikák a reformáció korából*, vál., sajtó alá rend., bev., jegyz., záró tanulmány, szerk. Imre Mihály, második, bővített, átdolgozott kiadás, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 486–490.

³ Imre 2000, i. m. (2. jegyzet) 488. – Hogy retorikai vonatkozású művei közül melyik alapján került Tympius a listára, nem ismert. Az Imre Mihálytól hivatkozott *Adattár*-köteteket ismételtelen kézbe véve Tympiustól összesen huszonkét retorikai vonatkozású kiadványt regisztráltam. A sorozatban közreadott történeti katalógusok és jegyzékek közlési rendje nem teszik lehetővé a kiadások pontos azonosítását.

⁴ KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes szóllás, írás”, A magyarországi retorikai

toriarum institutionum libri sex című retorikájáról szólva – C. S. M. Rademaker és Tarnai Andor kutatásaira hivatkozva – elkülöníti a mű Vossius életében, azaz 1649 előtt megjelent négy autorizált kiadását az egyéb, ugyancsak 1649 előtt megjelent, úgynevezett autorizálatlan kiadásoktól. Eszerint az Odera/Frankfurtban megjelent 1616. és 1617. évi Vossius-kiadások autorizálatlanok, s kibővültek „[...] a kor két másik retorikai újdonságából, Keckermann és Tympius műveiből vett példákkal [...]”.⁵ A monográfia egy másik részében Kecskeméti Gábor Marijke Spies megfigyelése kapcsán – mely szerint „[...] a 17. század második felének amszterdami iskolai orációiban Aphthoniosz mellett Matthaeus Tympius [...] témái és szövegei köszönnek vissza leginkább” – foglalkozott ismét Tympiuszal. Néhány életrajzi adat közlése után felvázolja a *Dormi Secure* műveltséganyagát, kiemeli a százhusz beszédminta „felekezetiileg semleges, világi témájú” és „retorikaelméleti tárgyú” nagyszámú szövegét, s jegyzetben hivatkozik az egyik beszédminta Bonfini utalására. A *Dormi Securét* ugyanakkor „[...] erős katolikus hangütésű”-nek minősíti, és szokatlannak ítéli németalföldi protestáns használatát, megjegyezve, hogy erre „[...] alkalmassá tették, olyannyira, hogy 1642-ben Amszterdamban ki is nyomtatták”.⁶

hagyomány a 16–17. század fordulóján, Budapest, Universitas Kiadó, 2007, 101, 122–124; vö. még, Uő., *Pécseli Király Imre retorikája és Szenci Molnár Albert = „Nem süllyed az emberiség!”*... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, főszerk. Jankovics József, Budapest, MTA ITI, 2007, 451–474, itt: 474, 94. jegyzet.

⁵ KECSKEMÉTI 2007, i. m. (4. jegyzet) 101. – Megvizsgáltam a szakirodalom alapján hivatkozott két, Odera/Frankfurtban megjelent Vossius-kiadást. Az 1616-ban megjelent kiadás címlapján (használt példány ELTE Egyetemi Könyvtár – továbbiakban BEK – Bar. 05705) a főcímet követően ez olvasható: „Editio tertia in quam exempla illustriora ad singula causarum genera eorumque status ex Collegio Oratorio cum primis B. Keckermanni: et ex libro Matthaei Tympij quem vocat Dormi Secure, citra indignationum, ut creditur, Auctorum, no sine eximio Juventutis usu commigrarunt.” A kötetet áttanulmányozva azonban sem a szövegben, sem a hivatkozások között, sem az A6v–8v lapokon olvasható, Syllabus auctorum, qui in hisce libris citantur című részben nem található meg Keckermann és Tympius neve. Megállapítottam, hogy az Autores recentiores című rész nem tartalmaz minden hivatkozott szerzőt, így például kimaradt a szövegben említett Soarez (Cyprianus Soarius) neve. Ugyanakkor a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban őrzött 1617-es kiadás (jelzete: 101.5 Rhet.) címlapján nem szerepel sem Keckermann, sem Tympius neve, a főcímet az „editio secunda **ab autore recognita** [kiemelés Knapp Éva] et altera parte aucta” szövegrész követi. Az autorizálatlannak ítélt, Odera/Frankfurtban 1616-ban és 1617-ben megjelent Vossius-kiadásokra vonatkozó, idézett megfigyelés az idézett formában olvasható például Jeroen Jansen „Rede. 5. Niederlande. c. 1620–1680” címszavában a *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* hasábjain (Hrsg. v. Gert Ueding, Bd. 7, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, 2005, 746. hasáb.) Érdemes lenne az Odera/Frankfurtban megjelent Vossius-kiadásokat analitikus vizsgálat keretében tovább tanulmányozni. Mivel e kiadásokban nem találtam utalást Tympiusra, ezt a vizsgálatot nem végeztem el. Vö. még: TARNAI ANDOR, *G. J. Vossius retorikájának kolozsvári kiadásai = Tótfalusi Kis Miklós*, Előadások, szerk. Gomba Szabolcsné, Haiman György, Debrecen, KLTE Könyvtára, 1985, 151–157; Uő., *Uez, Magyar Könyvszemle*, 102(1986), 302–305; JANSEN, J[eroen], *De „Institutiones oratoriae” van G. J. Vossius (1577–1649) = Lampas*, 34(2001), 373–390.

⁶ KECSKEMÉTI 2007, i. m. (4. jegyzet) 122–123. A Hendrick Laurensz amsterdami nyomdájában

Tympiusról nemcsak a magyarországi retorikatörténeti szakirodalom nagy része „feledkezett meg”. Annak ellenére, hogy a folyamatosan bővülő német retrospektív bibliográfia 1601–1700 közötti könyvészeti adatbázisa (= VD 17), Tympius műveinek eddig összesen kilencvenhárom kiadását tartalmazza, a Post-Reformation Digital Library (= PRDL) pedig művei egy része huszonnyolc kiadásának harminckét kötetét teszi jelenleg teljes terjedelemben elérhetővé, viszonylag kevés a Tympiuszal foglalkozó szakirodalom. Guillaume van Gemert 2011-ben megjelent lexikon-címszavában⁷ – a münsteri nyomtatványokat gyűjtő Paul Bahlmann által írt, az *Allgemeine Deutsche Biographie*-ban⁸ 1895-ben megjelent áttekintésen kívül – mindössze négy újabb tanulmányt sorolt fel, melyek közül hármat ő maga írt Tympius korábbi szerzőket közvetítő szerepéről,⁹ a negyedik

1642-ben a címlapon a „De novo emendata et thematis aliquot aucta” megjegyzéssel megjelent kiadás példányához nem jutottam hozzá – annak ellenére, hogy e kiadás példányai is terjedtek Európa-szerte. Vö. pl. Katalog knig biblioteki Imperatorskago universiteta Sv. Vladimira, T. IV, Kiev, V universitetskoj tip., 1856–1857, nr. 50197, 218. – Ismereteim szerint Vossius irodalomelméleti munkáinak használata tankönyvként független a felekezettől. Nemcsak a magyarországi jezsuita tankönyv-jegyzékekben található meg, hanem a fennmaradt példányok is ezt bizonyítják (lásd pl. BEK Bar. 06645, G. J. Vossius, Poeticarum institutionum [...], Amstelodami, L. Elzevirius, 1647, a címlapon a tulajdonosi bejegyzés szövege: Collegij Societatis Jesu Scepusij Catalogo inscriptus 1649. In usum Professoris Poëseos). Nem volt ez másként a katolikus szerzők, így Tympius retorikai vonatkozású munkái esetében sem.

⁷ *Killy Literaturlexikon*, 2., vollständig überarb. Aufl., Hg. Wilhelm Kühlmann, Bd. 11, Berlin – Boston, De Gruyter, 2011, 652–653.

⁸ Band 39, Duncker & Humblot, Leipzig 1895, 53–55. – Tympiuszal foglalkozó szakirodalmi említések: Giel van GEMERT, *Die Werke des Ægidius Albertinus (1560–1620), ein Beitrag zur Erforschung des deutschsprachigen Schrifttums der katholischen Reformbewegung in Bayern um 1600 und seiner Quellen*, Amsterdam, Holland University Press, 1979, 764; KOHL, Wilhelm, *Das Domstift St. Paulus zu Münster*, Münster, 1989, 249; *Oratio funebris, die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit: zwölf Studien: mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*, (Hgg.) Birgit Boge, Georg Bogner Amsterdam, Rodopi, 1999, 153; STEVELING, Lieselotte, *Juristen in Münster*, Ein Beitrag zur Geschichte der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster/Westfalen, Münster, LIT, 1999, 29; HERZIG, Arno, *Der Zwang zum wahren Glauben*, Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, Göttingen, Vandenhoeck, Ruprecht, 2000, 55; MARGRAF, Erik, *Die Hochzeitspredigt der Frühen Neuzeit*, mit einer Bibliographie der selbstständig erschienenen Hochzeitspredigt-drucke der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel, der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg und der Universitätsbibliothek Augsburg, München, Utz, 2007.

⁹ Guillaume van GEMERT, *Zum Verhältnis von Reformbestrebungen und Individualfrömmigkeit bei Tympius und Albertinus = Frömmigkeit in der frühen Neuzeit*, Hg. Dieter Breuer, Amsterdam, 1984, 108–126 (Chloe, 2); Uö., *Zur Rezeption der Werke von Luis de Granada im deutschen Sprachraum in der frühen Neuzeit = Beiträge zur Aufnahme der italienischen und spanischen Literatur in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert*, Hg. Alberto Martino, Amsterdam/Atlanta, Rodopi, 1990, 289–336 (Chloe, 9); Uö., *Zur Geiler von Kaysersberg-Rezeption im frühen siebzehnten*

halotti prédikációinak második, átdolgozott kiadását (Münster, 1609) elemzi.¹⁰ Önálló monográfia, retorikai munkásságát tárgyaló tanulmány eddig nem készült róla; legutóbb ismét Guillaume van Gemert foglalkozott vele egy 2014-ben megjelent dolgozatában.¹¹

Az életmű keretei

Az 1566-ban a veszfáliei Heessenben (ma Hamm) született Tympius élete viszonylag szűk földrajzi körben zajlott. Kölni teológiai tanulmányai (1586–1593) idején retorikatanár volt a Larentianumban és konrektor a közeli Jülichben. 1595-ben szentelték pappá, ezt követően az alsó-szászországi Osnabrück dóm-iskolájának rektora lett. Ide azért hívták meg, hogy elsimítsa a korábban katolikus és evangélikus diákok által egyaránt látogatott iskolában a túlzottan erőteljes katolikus fordulat – lutheránus tankönyvek kiiktatása, a Canisius-katekizmus bevezetése – nyomán keletkezett nézeteltéréseket.¹² 1608/1609-től haláláig (Münster, 1616. III. 26.) irányította a münsteri Collegium Dettenianumot, egyúttal a münsteri dóm prédikátora volt.¹³

Több munkájának keretszövegében megemlékezett saját tanári tevékenységéről. Így például az egyik, „Münster in Coll. Dett. An. 1609. Kal. Maij” keltezésű, majd tíz évvel a megírást követően posztumusz újra megjelent dedikációjában elmondja, hogy addig összesen húsz éven át oktatott: három évig Jülichben „in conrectoratu Scholae Ducali”, négy évig a kölni egyetemen volt a filozófia- és az ékesszólás (eloquentia) tanára, majd közel tizennégy évig tevékenykedett Osnabrückben „in rectoratu der Kayserlichen uralten Thumb Schule.”¹⁴ Eszerint tanári pályafutása 1589-ben kezdődött. A fenti dedikáció megírása előtt néhány hónappal, 1608. szeptember 12-én kelt az osnabrücki dómkáptalannak az előbbi adatokkal lényegében egybehangzó életpályát felvázoló bizonyságlevele (testimonium) *De Vita Authoris* kezdettel, melyre egy Tympius-munka kéziratának elbírálásánál vagy új alkalmazásánál lehetett szükség.¹⁵ A két forrás egyértelműen

Jahrhundert. Der Einfluß eines indizierten Autors auf Albertinus und Tympius = Morgen-Glantz, 2(1992), 101–111.

¹⁰ PAVLIČKOVÁ, Radmila, „*Da ligt nu alles an der kunst wol zu sterben*”, *Die Sammlung Catholische Leichpredigen des Matthias [!] Tympius = Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, 36(2009), 1–2, 65–79.

¹¹ Guillaume van GEMERT, *Matthaeus Tympius (1566–1616) und die Rezeptionswege in der geistlichen Literatur der Frühen Neuzeit = Die Bedeutung der Rezeptionsliteratur für Bildung und Kultur der Frühen Neuzeit (1400–1750) II*, Beiträge zur zweiten Arbeitstagung in Haldensleben (Mai 2013), Hgg. von Alfred Noe und Hang-Gert Roloff, Bern, Berlin, Wien, Peter Lang, 2014, 371–390.

¹² BAHLMANN 1895, i. m. (8. jegyzet) 54.

¹³ GEMERT 2014, i. m. (7. jegyzet).

¹⁴ Matthaeus Tympius, *Leich; Trost; und Bußpredigen [...]*, Münster, M. Dale, 1619, Dedication.

¹⁵ A tanúsítvány szerint a teológiai licenciátust szerzett Tympius ekkor az osnabrücki dóm-is-

igazolja, hogy Tympius münsteri tanári évei 1608/1609-ben kezdődtek, s élete végéig gyakorló pedagógusként tevékenykedett.

A látványos fordulatokban nem bővelkedő életút második feléhez terjedelmes, évről-évre újabb munkákkal kiegészülő életmű társult. Eszerint Tympius a tridenti zsinat utáni katolikus reformmozgalom képviselőjeként a társadalom erkölcsi színvonalának emelését tűzte ki fő célul, s – különösen kezdetben – nem volt idegen tőle a felekezeti polémia és a térítő szándék sem. A művek nem elhanyagolható része fordítás, átdolgozás és kompiláció. Az erős hagyományhoz kötődés mellett megjelennek bennük újító törekvések is, amennyiben Tympius az európai, azon belül a spanyol, olasz és flamand egyházi irodalom – köztük Luis de Granada, Francisco Arias és Vincenzo Bruni – több alkotását, illetve szövegét közvetítette a német nyelvterület felé.

Exemplum-forrásainak köre igen széles; köztük van például Poggio nevezetes gyűjteménye. Elkészítette a reformáció előfutárai közé számító, 1559-től indexre tett Geiler von Kaysersberg *Peregrinus* (Strasbourg, 1513) című művének rövid összefoglalását (*Procession Predigen*, Münster, 1615). Először 1608-ban kiadott, majd tovább bővített minta halotti beszéd-gyűjteménye (*Catholische Leychpredigen*, Münster, 1608) a kiadványtípus viszonylag korai képviselőjének számít.

A nyomtatott művek eddigi legteljesebb számbavétele szerint (VD 17) Tympius első munkái a 17. század elején jelentek meg német nyelven. Egyik legkorábbi munkája egy morális-teológiai kompendium, mely kivonatokat tartalmaz a Bibliából és más „elmés” („geistreich”) könyvekből. A 18. században német nyelvterületen megjelent nyomtatványok bibliográfiája szerint egy-egy munkája csak kivételesen „lépte át” a 17. század felső határát,¹⁶ azaz műveinek használata időhöz kötött jelenség volt. E megfigyeléssel összhangban áll Tympius fő törekvése, hogy elsősorban oktatási céllal szintetizálja a későközépkori, humanista és kora újkori alapvető tudásanyagot – úgy, hogy az irodalomelméleti tanulmányokból megszerezhető ismereteket minél hasznosabban ötvözze a gyakorlattal. Az elméleti tudás és a gyakorlati használhatóság ilyen jellegű egyesítése az elmélyítés szándékával sajátos pedagógiai célkitűzésnek számított a 17. század elején. A megvalósítás során kompendium-jellegű, az eredetiséget másodlagosnak tekintő munkák sorozatát készítette el. Tympius tankönyvszerzői életműve elsősorban retorikai gyakorlatok és példák gyűjteménye, melyben az elméleti tudás

kola rektora, s a kölni akadémián kelt iratokkal bizonyította, hogy Kölnben a Gymnasium Laurentianumban négy teljes éven át tanított a felsőbb osztályokban filozófiát és ékesszólást („eloquentiam”). Ezt megelőzően Jülichben oktatott három évig a felsőbb osztályban „utramque linguam, et studia humaniora”. Később Osnabrückbe hívták („vocatus”), ahol eddig tizenhárom és fél évig viselt felelősséget („sustinuisse”) a tanulóifjúság előmeneteléért „tam ad exercitia pietatis, quam omnem humanitatem ac scientiam liberalem.” Tympius, sive thesaurus novus phrasium germanico-latinus, Pragae, Typ. Univers. Carolo-Ferd., 1686, A3r–A4r.

¹⁶ *Braut der Gottsförchtigen* [...], Münster, 1601, Raßfeldt – VD 17 23:645206M / 23:645207U / 23:645209K. Ilyen 18. századi kiadás például a *Thesaurus phrasium* [...], Coloniae, W. Metternich, 1703.

megszerzésére irányuló 'mit' oktassunk gondolat érvényesítésénél előbbre való volt a módszer átadása, a 'hogyan' oktassunk bemutatása.

Tudatosan vállalva a fenti célkitűzést – fordításai, prédikációi és áhítatirodalmi munkái kivételével – Tympius folyamatosan élt az „áthivatkozások” rendszerével, azaz egy-egy munkájában rendszeresen visszautalt korábbi műveire. A már megjelent munkákhoz tartozó mutatókat esetenként később más műveiben is megjelentette. Így például a *Dormi Secure* első pars-ában a negyedik mintapredikáció (*Consolatio in damno rerum temporalium*) locus-ainak sorában a margón olvasható a következő hivatkozás: „Vide in speculo meo bonorum Ecclesiast. exempla Spyridionis, Stephani Libertini, S. Medardi, etc.”¹⁷ Ugyanezen mű 1615. évi kiadásában a harmadik pars indexének végén Tympius négy korábbi munkájának betűrendbe sorolt összesített téma-indexét is megjelentette a következő címen, a használatra vonatkozó kiegészítéssel: „Themata sequentia non parum possunt dilatarı ex Speculo meo Clericorum, ex Speculo Magistratum, et ex utraque Parte Theatri Historici. Designat autem in hoc indice, a, Speculum Clericorum: b, Speculum Magistratum: c, primam Partem Theatri: d, secundam Partem Theatri.”¹⁸ Hasonló gyakorlatot követett akkor is, amikor a *Mensa theolo-philosophia [...]* (Münster, Dalius, 1619) indexének végén egy újabb mutatóban több korábban megjelent munkájának tartalmára hívta fel a figyelmet: „Qui cum hisce LXII. locis communibus coniunxerit locos CCXV. utriusque partis mei Theatri historici, CC. locos Speculi clericorum, totidem Speculi magistratum, omnia utriusque partis Themata mea oratoria, nec non utrumque librum Morum philosophiae poeticae per locos communes digestum, ei nunquam deerit optima materia dicendi, et pie colloquendi”. Ezzel mindenekelőtt azt jelezte, hogy – más korabeli szerzőktől eltérően – nem egymástól független, újabb és újabb önálló munkákat ír, hanem folyamatosan bővülő egységnek látja és így is kezeli műveit – ezzel szolgálva az oktatási gyakorlatot.

Ugyanezen elképzelés alapján több munkája éppúgy megjelent önállóan, mint más műveivel együtt. Az utóbbiak sajátossága, hogy a nyomtatványok elején a címlap felsorolja a közös kiadású munkák címeit vagy utal azokra, majd a nyomtatványban belső címlapok tájékoztatnak egy-egy újabb mű kezdetéről. Ilyen volt például egyik legsikeresebb kiadványa, a *Dormi secure [...]* többszöri megjelentetése más munkáival együtt. A számos önálló és részenkénti kiadás mellett ez a mű megjelent például a *Triumphus, seu admiranda praemia Christianorum Virtutum [...]* *accessit: Dormi secure [...]* (Münster, Rassfeld, 1611) és a *Theatrum historicum [...]* *accessit eiusdem authoris Cynosura morum [...]* (Coloniae, J. Gymnicus, 1614) című munkáival együtt is. E közös kiadások azonban csupán részben magyarázhatók a *Dormi secure [...]* sikerével. Ezt a munkáját – több más összeállításához hasonlóan¹⁹ – Tympius egyaránt szánta a tanároknak

¹⁷ TYMPIUS, Matthaeus, *Dormi Secure [...]*, Coloniae Agrippinae, P. Brachel, 1615, Pars I, 12–17, itt: 16.

¹⁸ TYMPIUS 1615, i. m. (15. jegyzet).

¹⁹ Az Aureum speculum principum [...] (Coloniae, P. Henning, 1617) például „Omnibus ad

oktatásra és a diákoknak tanulásra, valamint rajtuk kívül bárkinek, aki választékos nyelvezettel, igényesen kívánt megvalósítani egy beszédet, beszélgetést vagy bármilyen megszólalást.

Ismerünk több olyan gyűjteményes Tympius-kiadást is, melyek címlapján nem a közös kiadásban megjelent második vagy többedik munka eredeti címe, hanem annak célja olvasható. Ilyen például a *Speculum magnum episcoporum [...] accessit eiusdem industria Spiritualis Militia Clericorum [...]* (Mainz, Rassfeld, 1614) című gyűjtemény, melyben a második mű címlapján a *Spiritualis Militia Clericorum* helyett a *Tractatus tres spirituales* (Mainz, Henning, 1614) címváltozat olvasható. Tympius halála után – ismerve munkáinak korábbi „gyűjteményes” publikálási gyakorlatát – a *Leich-, Trost-, und Bußpredigen* (Münster, M. Dale, 1619) című nyomtatványban az első két részben megjelent 105 beszéd után önálló címlapokkal ellátva további öt munkát jelentettek meg, a fentitől részben eltérő impresszumokkal, esetenként a címben elhelyezett utalással a közös gyűjteményes kiadásra (például: *Der 3. Theils dieses Predigbuchs. Newen Jahrs Predigen [...]*, Münster, Rassfeldt, 1618; *Fünffter theil dieses Predigbuchs, Procession Predigen [...]*, Münster, Rassfeldt, 1615; majd ezt követi a *Creutzfahnlein [...]*, Münster, M. von Dale, 1619).

Művek a 17–18. századi magyarországi könyvtárakban

Tympius retorikai vonatkozású műveinek magyarországi recepciója – a néhány évtizeddel később alkotó Jacob Masen fogadtatásától eltérően²⁰ – nem ragadható meg a magyarországi irodalomelméleti kézikönyvekben és kéziratos tanulmányi jegyzetekben. Ugyanakkor – áttekintve a hozzáférhető kéziratos és nyomtatott 17–18. századi könyvtárkatalógusokat – nyilvánvaló, hogy retorikai vonatkozású műveinek jelentős része eljutott Magyarországra.²¹ Összesítve a történeti katalógusok adatait,

Clavum Reip. sedentibus, concionatoribus, et eloquentiae studiosis atque universis Minervae exercitui utilissimum” jelent meg.

²⁰ TUSKÉS GÁBOR, KNAPP ÉVA, *Jacob Masen irodalomelméleti műveinek magyarországi hatás-történetéhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 108(2004), 139–154.

²¹ A témában relevánsnak bizonyult kéziratos források és könyvjegyzék-kiadások a következők: *Catalogus [...] in Bibliotheca [...] Lauretanae in Hungaria ab Anno 1769*, BEK J 6; *Catalogus librorum [...] Residentiae Eperiesiensis abolitae Societatis [Jesu] [...] 1778*, BEK J 10/4; *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis abolitae S. J. [...] descriptus 12. Martii 1781*, BEK J 10/10; *Catalogus librorum in Residentia abolitae SJ ad S. Martinum Posonii [...] descriptus 18. Febr. 1781*; BRETSCHNEIDER, Henricus a, PRAY, Georgius, *Elenchus Generalis librorum qui ex Bibliothecis, quas abolita S. J. in Regno Hungariae, et Provinciis eidem incorporatis habebat pro Bibliotheca Regiae Universitatis Budensis [...] selecti sunt [...] 1782 [...]*, BEK J 11; RÉCSEY Viktor, *A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban [...]*, Budapest, Neuwald, 1902; HERMANN Egyed, EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyv kultúrája és könyvállománya a XIX. század elején*, Veszprém, 1942; *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I–II, s. a. r., Farkas Gábor [et alii], Szeged, Scriptorum Kft., 1990, 1997; *Katolikus intézményi könyv-*

a Magyarországra használt Tympius-kiadások példányainak földrajzi megoszlása a következő:

1. táblázat

<i>Őrzési hely</i>	<i>Példányszám</i>
Beszterce/Erdély	2
Besztercebánya	1
Debrecen	1
Eperjes	4
Fiume	1
Gernyeszeg	1
Gyöngyös	1
Illava	2
Karád	2
Kassa	3
Kismarton	3
Loretto	1
Nagyszében	1
Nagyszombat	7
Nagyvárad	1
Nezsider	1
Pozsony	6
Sárospatak	1
Selmecebánya	1
Sopron	4
Szokolca	1
Szentmártonhegy (Pannonhalma)	1
Szepesvár	1
Zsolna	1

tárak Magyarországon 1526–1726 Jegyzékszerű források, s. a. r. Zvara Edina, Szeged, Scriptorum Rt., 2001; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750*, Függelék Plébániák és más rendházak könyvtárai, s. a. r. Zvara Edina, Budapest, OSZK, 2008; EMÖDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad, Budapest, 2006; *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon, 1530–1750*, Jegyzékszerű források, s. a. r. Oláh Róbert, Budapest, OSZK, 2009; *Erdélyi Könyvesházak*, II, III, IV/1–2, s. a. r. Monok István [et alii], Szeged, Budapest, 1991, 1994, 2004; *Partiumi Könyvesházak 1623–1730 [...]*, s. a. r. Fekete Csaba [et alii], Szeged, Budapest, 1988; *Lesestoffe in Westungarn*, I, Sopron (Ödenburg) 1535–1721, Hrsg. von Tibor Grüll [et alii], Szeged, Scriptorum Kft., 1994; *Magyarországi magánkönyvtárak*, II, III, IV, s. a. r., Farkas Gábor [et alii], Szeged, Budapest, 1992, 2003, 2009.

Ha gondolatban térképre vetítjük ezt a negyvennyolc adatot – mely minden bizonnyal csupán töredéke az egykori állománynak – jól látható, hogy az ország szinte minden tájára eljutottak Tympius munkái. Bár közismert, hogy egy könyv birtoklása önmagában még nem jelenti annak használatát, a nagyszombati hét (ebből 6 jezsuita tulajdonú) és pozsonyi hat példányadat önmagában is jelzi Tympius hangsúlyos jelenlétét a jezsuita oktatásban.

A kötetek egykori tulajdonosainak megoszlása a következő:

2. táblázat

<i>Tulajdonosok</i>	<i>Példányszám</i>
szerzetesrendek	
jezsuita	20
bencés	1
ferences	1
minorita	1
kapucinus	1
szervita	1
esztergomi érsekség könyvtára (Nagyszombatban)	1
katolikus püspöki könyvtár	1
katolikus plébániai könyvtár	3
református tanintézmény könyvtára	2
világi főúri könyvtár	7
városi polgárok, tisztviselők könyvtára	9

Ez a megoszlás – figyelembe véve, hogy a városi polgárok, tisztviselők jelentős része soproni illetőségű evangélikus polgár, illetve erdélyi szász származású személy volt – bizonyítja, hogy Tympius retorikai vonatkozású munkáinak befogadása Magyarországon lényegében felekezettől független jelenségnek tekinthető.

A magas jezsuita tulajdonosi részesedést magyarázza a jezsuita tanintézmények kiterjedt kapcsolatrendszere, a rend nemzetközi jellege és könyvtáraik magas színvonalú ellátottsága. A jezsuita könyvtári katalógusok eltérő példányban és különböző szakrendi besorolásban jeleznek Tympius-munkákat:

3. táblázat

<i>Jezsuita könyvtár</i>	<i>Műcím</i>	<i>Szakrendi besorolás</i>
Eperjes	Catholische Leichpredigten [...] Leich, Trost und Bußpredigten [...] Dormi secure [...]	Concionatores Concionatores Humanistae
Fiume	Mensa theolophilosophia [...]	0
Gyöngyös	Spicilegium oratoriae [...]	0
Kassa	Theatrum historicum [...] Dormi secure [...] Dormi secure [...]	Historici sacri et profani Concionatore, catechistae Humanistae
Nagyszombat	Speculum magnum ecclesiasticorum [...] Speculum magnum ecclesiasticorum [...] Speculum principum [...] Theatrum historicum [...] Theatrum historicum [...] Speculum episcoporum [...]	Politici Politici Politici Politici Spirituales Spirituales
Pozsony (collegium)	Thesaurus phrasium [...] Theatrum historicum [...] Theatrum historicum [...] Dormi secure [...] Selectissimus thesaurus precum [...]	Grammatici Historici ecclesiastici Ascetae Humanistae Ascetae
Pozsony (residentia)	Theatrum historicum [...]	0

A jezsuita könyvtárakban őrzött hat *Theatrum historicum [...]*, négy *Dormi secure [...]* és három *Speculum episcoporum [...]* (címváltozata: *Speculum magnum ecclesiasticorum [...]*) példányadatból talán nem elhamarkodott feltételezni, hogy ezek voltak Magyarországon Tympius legismertebb munkái. Mivel tanintézményekről van szó, érdemes figyelmet fordítani az egy könyvtárban egynél több példányban őrzött kötetekre. A kassai két *Dormi secure [...]*, a pozsonyi három *Theatrum historicum [...]*, a nagyszombati három *Speculum [...]* és két *Theatrum historicum [...]* példány alapján biztosra vehető e munkák használata az oktatásban.

A városi polgárok, tisztviselők által birtokolt kötetek minden valószínűség szerint elsősorban a tulajdonosok külföldi kapcsolataival és tanulmányaival hozhatók összefüggésbe. A lutheránus soproni polgárok közül Michael Khern (†1634)

és Erhard (II.) Artner (†1649) a tübingeni egyetemen tanult, Johann Schueller Odera/Frankfurt egyetemét látogatta 1632-ben. Vitnyédi Istvánról (1612–1670) kiterjedt nemzetközi kapcsolatai mellett ismert, hogy több szegény diákot tanítatott külföldön.²² Az erdélyi Besztercén élő Michael Gütsch [Gitsch?] (†1692) a wittenbergi egyetemen tanult, Georg Gutsch (†1738) Besztercén szenátor és városbíró volt, Johann Kinder von Friedenberg (†1740) pedig lipcsei (1723) és hallei (1728) egyetemi tanulmányokat követően, 1739–1740-ben lett Nagyszében polgármestere.²³ A besztercebányai Georg Hinterskircher (1705 előtt) kamarai bányafelügyelő, a selmecebányai Joseph Richter (1748) ügynevezett Ring- und Wald-Burger – gyűrűstéri teljes jogú polgár, aki a Fő téren lakott, s erdőkitermelési joggal bírt – volt.²⁴ Ők egy-egy munkát őriztek: hárman a *Dormi secure [...]*-t, hárman a *Speculum principum [...]*-ot. A művek e megosztása városi polgári kézen egyrészt bizonyítja a *Dormi secure [...]* általános használatát, másrészt jelzi a *Speculum principum [...]* kedvelését a világi személyek körében.

A világi főurak közül három különböző munkát egyedül Esterházy (I.) Pál őrzött könyvtárában. Egyúttal ő az egyetlen olyan világi tulajdonos, akinek 1713 előtti könyvtárából a kötetek, így a Tympiusok is, mindmáig fellelhetők és azonosíthatók.²⁵ A Tympiusot olvasó világi főurak közé tartozik az Esterházy-kortárs, fejedelmi tükröt író Csáky (X.) István (1635–1699), aki szepesvári könyvtárában őrizte a *Mensa theolo-philosophia* egyik pontosan nem azonosítható kiadásának egy példányát.²⁶

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy mely munkák nyomát hány példányban, a birtoklás milyen időhatárai között őrizték meg a könyv- és könyvtártörténeti források, azaz egykorúan milyen lehetett a művek magyarországi előfordulásának gyakorisága. Itt figyelembe veendő, hogy a 17–18. századi könyvjegyzékek és könyvtárkatalógusok csupán töredékeiben érzékeltetik a Magyarországon őrzött könyvanyag gazdagságát, s a kötetleírások rendszerint egyetlen adat sorokból állnak. Ezek részletessége a szerző és/vagy a rövidített cím említésétől a kiadást is azonosíthatóvá tévő pontos adatokig terjed. A kiadások megjelenési adatai – néhány esettől eltekintve – általában hiányoznak. Ugyanakkor a források alapján rekonstruált „-tól -ig” időhatárok hozzávetőlegesen tájékoztatnak a kötetek rendelkezésre állásáról.

²² *Lesestoffe in Westungarn* 1994, i. m. (21. jegyzet) 75, 173, 246, 311.

²³ *Erdélyi Könyvesházak*, IV, i. m. (21. jegyzet) IV/2, 896, IV/1, 140, 410.

²⁴ *Magyarországi magánkönyvtárak*, III, i. m. (21. jegyzet) 203, 506.

²⁵ Esterházy (I.) Tympius példányai: *Dormi secure [...]*, Köln, Kalcovius, 1650; *Theatrum historicum [...]* accessit *Dormi secure [...]*, Münster, Dalius, 1625; és egy címlap nélküli sérült példány [*Postilla, oder Außlegung der [...] Winterheil [...] Petri Bessei [...]*] Version von M. Tympius [...], Köln, Butgenius, 1615.]

²⁶ *Magyarországi magánkönyvtárak*, II, i. m. (21. jegyzet) 62. Írói munkásságához l. *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674*, kiad. Hargittay Emil, Budapest, Argumentum Kiadó, 1992.

4. táblázat

<i>Cím</i>	<i>Példány</i>	<i>A források időhatárai</i>
Dormi secure [...]	13	1634–1778
Theatrum historicum [... cum Dormi secure]	9	1632–1773
Mensa theolo-philosophia [...]	7	1658–1773
Aureum speculum principum [...]	6	1632–1740
Speculum magnum episcoporum [...]	3	1632–1690
Leich, Trost, und Bußpredigen [...]	2	1696–1773
Thesaurus phrasium [...]	1	1639–1660
Spicilegium oratoriae [...]	1	1649–1773
Selectissimus Thesaurus Precum [...]		1773 előtt
Catholische Leichpredigten [...]		1773 előtt
[Postilla, oder Außlegung der [...] Winterheil [...] Petri Bessei [...] Version von M. Tympius]	1	1713 előtt

A tizenegy retorikai vonatkozású mű közül Pierre de Besse (Petrus Bessaeus) prédikációinak Tympius által készült fordítása az egyetlen, mely nem szerepel a jezsuita tulajdonból már ismert munkák között. Ebből kizárólag Esterházy (I.) Pál őrzött példányt.

A 17. első harmadának végétől számba vett művek többsége folyamatosan adatolható a 18. század harmadik negyedéig, azaz e két évszázadban nem, vagy csak ritkán került ki a gyűjteményekből. Mindössze két protestáns könyvtár esetében találtam példát arra, hogy megváltak egy-egy kiadványtól. Ólyvesi Balázs, aki nagyenyedi tanulmányai után Fogarason volt tanár, könyveinek egy részét 1676-ban a nagyenyedi kollégium könyvtárának adta. Az átadott könyvanyagban már nem volt ott az a kötet, mely két művet (Justus Lipsius *Politicorum sive civilis doctrinae*-jét és Tympius *Mensa Theolo-Philosophicá*ját) tartalmazott kolligálva. A címléírás mellett a következő bejegyzés olvasható a katalógusban: „Ezt Teleki Jankonak ajándékoztam.” Teleki János – Teleki Sándor, Torda vármegye főispánjának féltestvére – 1681. évi halála után a Teleki család tulajdonában maradhatott a kötet, mivel a Telekiek geryeszegi könyvtárának 1695 körülről fennmaradt katalógustöredékében ott áll a „Mensa Mathaei Timpij” bejegyzés, a következő megjegyzéssel: „NB ninczen.”²⁷ A sárospataki református főiskolai könyvtárban 1728-ban még meglévő, *Aureum Speculum Principum* című munkái 1738-ban már a könyvtár hiányjegyzékében tüntették fel.²⁸

²⁷ Erdélyi Könyvesházak, II, III, i. m. (21. jegyzet) II, 128; III, 127, 141.

²⁸ Protestáns intézményi könyvtárak, i. m. (21. jegyzet) 281, 319. – Az utóbbiról a Series Lib-

Érdeemes néhányat külön-külön is szemügyre venni a magyarországi használatban adatolt művek közül. A 4. táblázatban szereplő tizenegy munka közül három prédikáció- és imádsággyűjtemény (*Leich, Trost, und Bußpredigen [...]*, *Catholische Leichpredigten [...]*, *Selectissimus Thesaurus Precum [...]*), valamint a Tympius által németre fordított Pierre de Besse prédikációk gyűjteménye csupán közvetve tekinthető retorikai segédletnek. Ezek olyan áhítatirodalmi, illetve prédikációs kompendiumok, melyek keretszövegeiben rendszerint utalás történik a felhasznált forrásokra. Így például a *Selectissimus Thesaurus Precum [...]* „Ex probatis Authoribus”, a *Catholische Leichpredigten [...]* „Auß H. Biblischer Schrift und lehrreichen Büchern [...] Georgij Scherers / Jacobi Gretseri / Joannis Oserij, Societ. Jesu Theol. [...] und anderer [...] Scribenten in diese Ordnung gebracht durch M. Tympium” készült. A keretszövegekben Tympius – Pierre de Besse prédikációinak kivételével – minden esetben ösztönöz a művek oktatásban történő felhasználására. A további hét munkát a szerző kifejezetten tanári segédletnek és/vagy tanulók által használható tankönyvnek szánta.

A *Dormi secure [...]* című munka – melynek a „dormi sine cura” kifejezés variálásával már a címe jelzi, hogy egy középkorban kedvelt könyvtípust, az úgynevezett „szerzeteskönyv”-et, azaz a prédikációs segédletek hagyományát eleveníti fel²⁹ – a 17. század egyik alapvető retorikai kézikönyve volt.³⁰ A három részben – pars-onként önállóan is – megjelent munka az antikvitástól a 16. századig terjedő időszakból vett tematikusan csoportosított példákkal kínál lehetőséget a prédikációkészítés módszerének minél hatékonyabb elsajátítására. Az 1613-ban Kölnben megjelent, két parsból, azon belül összesen száz beszédtemából álló kiadás éppúgy adatolható Magyarországon (például Pozsony, jezsuita kollégium könyvtára), mint a tovább bővített három részes 1615-ös kölni kiadás (például Eperjes, jezsuita könyvtár). Az utóbbi százhusz beszédtemát tartalmaz, részenkénti címlapokkal, indexekkel és újra induló sorszámozással. A beszédtemák sorra tárgyalják a korabeli élet szinte minden fontos alkalmát, eseményét és helyzetét. Mintabeszédek szólnak például iskolai eseményekről, így a színpadi előadások dicséretéről (Pars I, IX *Laudes actionum theatralium, comedia-rum, tragoediarum, etc.*), a görög nyelv ajánlásáról (Pars I, X. *Linguae Graecae commendatio*) és az ékesszólás tanulásához javasolt Cicero-olvasásról (Pars I, XLV *Eloquentiae studiosis Ciceronem assidue esse legendum*). Olyan általános

rorum Perditorumban a bejegyzés szövege: „Timpii Aureum Speculum exhibitum e D. S. Baroni Ioh[annis] Sz[ent] Iványi per D[ominum] Mart[inum] Banhorvati.”

²⁹ Vö. például KORMOS László, *Méliusz két dialógusa = Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*, szerk., Bartha Tibor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1973, 279–341, itt: 321; IMRE Mihály, *Kortárs lexikográfiai elméletek érvényesülése Szenci Molnár Albert szótár-kiadásaiban = Dictionarium 1604. Szenci Molnár Albert szótára [...]*, szerk., Szabó András, Budapest, OSZK, Osiris Kiadó, 2007, 30–93, itt: 50.

³⁰ Vö. pl. ДУЧК, Joachim, *Ticht-Kunst, Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition*, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, ³1991, 45–46.

morális témákat is tárgyalnak, mint például az igazság ereje (Pars I, XXXVII *Nihil esse fortius Veritate*), de foglalkoznak a mindennapi élethez kötődő témákkal is, mint a zene dicsérete (Pars I, LVII), a földművelés (Pars I, LIX) és a fényűző öltözködés (Pars I, LXI). Ezek az oktatás gyakorlatára irányuló beszédminták az adott témákon belül a margón elhelyezett szakkifejezésekkel segítik a beszéd retorikai részeinek (exordium, partitio vagy propositio, confirmatio változó számú locus-szal, confutatio, epilogus vagy peroratio) elkülönítését, s ezzel nemcsak mintát, hanem magyarázatokat is szolgáltatnak. A kötet használatát a részenként összeállított tematikus mutatók segítik, melyeket kiegészít a kiemelkedő jelentőségű dolgok és kifejezések (igék) indexe. Ha a tizenhárom *Dormi secure* említéshez hozzáadjuk a *Dormi securé*val együtt megjelent *Theatrum historicum* kilenc adatát, e kettő tekinthető a Magyarországon leggyakrabban használt Tympius műnek.

Viszonylag sok, összesen hét példánnyal szerepel a táblázatban a *Mensa theolo-philosophia, sive Alcedonia Studiosorum* című munka, amely külön csoportot alkot az e munkánál korábban megjelent, hasonló szerkezetű, de eltérő tematikájú *Theatrum historicum* (kilenc adat), *Speculum magnum episcoporum* (három adat), *Aureum speculum principum* (hat adat) és *Spicilegium oratoriae* című kötetekkel (két adat) együtt. A felsorolt munkák mindegyike olyan, jelentős számú beszédtemát tartalmazó retorikai segédlet, mely egyaránt támogatni kívánta az oktatást és a tanulást (Tympius kifejezésével: „non solum Studiosis, sed et Professoribus eloquentiae [...] utilissima et pernecessaria”), mivel a szerző szerint mindegyik az „ékekészítés kulcsa” (clavis eloquentiae). E munkákban változó számú, a korabeli tanult embertől elvárt általános műveltségi normákkal és ismeretekkel szorosan összefüggő téma (signum) és a témák példákkal illusztrált, retorizált kifejtése található. A címek a köteteket meghatározó társadalmi vonatkozásokra irányítják a figyelmet³¹ vagy a kiadványok központi témájára utalnak. Az utóbbi egyaránt lehet a történelem (*Theatrum historicum*), a teológia és a filozófia (*Mensa theolo-philosophia*). A signumok kifejtésének módja a munka jellegétől függött. A *Mensa theolo-philosophia* első részében a betűrendben közölt hatvankét „locus communis” – melyek egyben azonosak a mű tartalomjegyzékével – megbeszélésre ajánlott témákat jelöl,³² melyekhez változó számú kérdés és azokra adható válasz tartozik. Így például míg a *De virtute* című, 60. fejezet öt, e témára vonatkozó teológiai és filozófiai irányultságú kérdéssel és válasszal foglalkozik, a *De mulieribus* című, 39. fejezet húsz kérdést tárgyal. A feleletekben a szerző esetenként a latinból németre vált át. Példaként az utóbbi tárgyban idézek két kérdést és a rájuk adott „filozofikus” választ: „5. Qui sit, ut foeminarum numerus, mares ut plurimum superet? Quia in naturae universitate semper deteriorum maior est

³¹ A *Speculum magnum episcoporum* [...]ban a hierarchia eltérő szintjein álló egyházi személyekkel kapcsolatosak a témánként elrendezett történetek, az *Aureum speculum principum* [...] ugyanezen rendszer szerint világi személyekhez kapcsolódó históriákat közöl.

³² Így például az 'm' betűvel kezdődő témák: *Magia malefica*, *Mansuetudo*, *Medicina*, *Mendax et veritas*, *Meteor*, *Mors*, *Mulieres*, *Mundus*, *Musica*.

affluentia, quam rerum pretiosarum. 6. Quot genera lacrymarum sunt in oculis mulierum? Duo, unum veri doloris, alteram insidiarum. Ovid. de rem. amor. lib. 2. *Ut flerent, oculos erudiere suos.* [...]”³³ A kérdések és válaszok elsajátítása jó lehetőséget kínált az alkalmakhoz kötött vagy a mindennapi beszélgetések tematikus bővítésére, színvonalának javítására és a szórakoztatásra.

A *Theatrum historicum*ban különféle történelmi eseményekről, az ezekkel példázott bűnökről és erényekről olvashatunk prédikációkba beemelhető történeteket. A *Speculum magnum episcoporum*ban mindenekelőtt egyházi személyekkel kapcsolatos dictumok és factumok találhatók, a beszédkészítők és az ékes-szólást tanulmányozók, elsősorban egyházi személyek használatára „per locos communes.” A „loci communes” lényegében fejezetcímek, s a kétszáz fejezetben olyan, erényekkel és bűnökkel kapcsolatos történetek, miniatűr elbeszélések találhatók, melyek szentekhez és híres emberekhez kötődnek. Az exemplumokként alkalmazható történetektől Tympius az *Epilogus huius speculi continens votum auctoris* szerint azt várja: „Utinam Speculum hoc omnibus Clericis semper esset in sinu, semper in manu, semper in oculis [...]”³⁴

Az *Aureum speculum principum*ban, melyet esetenként tévesen fejedelmi tükröknek minősítenek,³⁵ az előbbi munkához hasonlóan kétszáz fejezet (signum), azaz téma található, két részben. Az I. pars 33. signumának címe például *Cognoscere seipsum*, melyben összesen tizenöt exemplum olvasható Szaladin leplének legendás történetétől a világ bejárására és megismerésére ezer aranyat összegyűjtő firenzei nemesről szóló elbeszélésig, akinek bölcs rokona azt javasolta, hogy utazás helyett inkább nézzen körül otthon („domi”), lelje fel ott a bűnöket, és ismerje meg azokból a világ természetét. Az utóbbi történethez a „Haec Poggius Flor.” hivatkozás tartozik, azaz Poggio Bracciolini egyik szórakoztató története ihlette. Tympius Poggio *Facetiae*jának CXX. történetét variálta, melynek főhőse egy éretlen firenzei ifjú, aki ezer aranyat akart arra költeni, hogy beutazva a világot elmondhassa, ő maga mennyit ér.³⁶

Mindezeket a műveket vonzóvá tette Tympius gondosan retorizált, választékos előadásmódja és az exemplumok gondos összeválogatása. Nem lehet véletlen, hogy a történeti könyvjegyzékekben azonosítható hat *Aureum speculum principum* példány tulajdonosai között egyaránt megtalálható a nagyszombati jezsuita

³³ Magyarul: „5. Miként lehetséges, hogy a nők száma felülmúlja a férfiakét? Úgy, hogy az egyetemes természetben a kevésbé jó (a rosszabb) több, mint az értékes dolog. 6. Hányféle könny van a női szemekben? Kétféle, az igaz fájdalomé és a ravaszságé. [...]”. Az utóbbi választ alátámasztotta egy jól memorizálható sorral Ovidius *Remedia amoris*-éből (690). TYMPIUS, Matthaues, *Mensa theolophilosophicae pars prima [...]*, Münster, M. Dalius, 1623, 184.

³⁴ TYMPIUS, Matthaues, *Speculum magnum episcoporum [...]*, Mainz, P. Henning, 1614, 835.

³⁵ Tympius szerint a munka „Omnibus ad Clavum Reip. sedentibus, concionatoribus, et eloquentiae studiosis atque universo Minervae exercitui utilissima” készült. Fejedelmi tükröként akarta eladni a Központi Antikvárium a kölni 1617. évi kiadás egykor uralkodói használatban volt, egyedi kötéssel ellátott példányát először 2003-ban a 88. aukcióján (nr. 134), majd némileg olcsóbban 2012-ben a 123. aukcióján (nr. 162).

³⁶ *Gian Francesco Poggio Bracciolini*, Opera, Strassburg, 1513, 169v.

könyvtár, az esztergomi érsekség (nagyszombati) könyvtára, a sárospataki református kollégiumi könyvtár és világi személyek, köztük a soproni Vitnyédi István (†1670), a besztercebányai Georg Hinterskircher özvegye (1705) és a nagyszebeni polgármester, Johann Kinder von Friedenberg (†1740).³⁷

*Művek a mai magyarországi és magyar vonatkozású
külföldi könyvtárakban*

A történeti katalógus-adatokat jól kiegészíti a magyarországi közgyűjteményekben és történeti magánkönyvtárakban jelenleg megtalálható példányok áttekintése. E példányok leírásakor közlöm a tulajdonosi bejegyzéseket, az őrzési helyet és a jelzeteket:

5. táblázat

<i>Rövid címleírás</i>	<i>Tulajdonosi bejegyzések</i>	<i>Őrzőhely, jelzet</i>
Dormi secure [...], Köln, P. Brachel, 1615.	Ex bibl. Steph. Karpe 1793 J. Baptist Czömer J. Steyer Ex libris M. Roythi	Országos Széchényi Könyvtár (=OSzK) 178.302
Dormi secure [...], Köln, P. Brachel, 1615.	nincs bejegyzés	ELTE Egyetemi Könyvtár (=BEK) Bar. 02358
Dormi secure [...], Köln, Kalcovius, 1650.	Esterházy (I.) Pál	Eisenstadt, Esterházy kastély 14,426 B/5
Triumphus, seu admiranda praemia [...] accessit Dormi secure [...], Münster, Rassfeld, 1611.	Capitulum Agriensis	Egri Főegyházmegyei Könyvtár, T.XI.5
Theatrum historicum [...] accessit Dormi secure [...], Köln, J. Gymnicus, 1614.	Sümege, ferences könyvtár, 18. század	Szeged, Tudományegyetemi Könyvtár (=SzTE) RA 1166

³⁷ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II, i. m. (21. jegyzet) 327; *Katolikus intézményi könyvtárak 2001*, i. m. (18. jegyzet) 73, 161; *Protestáns intézményi könyvtárak 2009*, i. m. (21. jegyzet) 281; *Lesestoffe in Westungarn*, I, i. m. (21. jegyzet) 311; *Magyarországi magánkönyvtárak*, III, i. m. (21. jegyzet) 203; *Erdélyi Könyvesházak*, IV/1–2, i. m. (21. jegyzet) 410.

<i>Rövid címleírás</i>	<i>Tulajdonosi bejegyzések</i>	<i>Őrzőhely, jelzet</i>
Theatrum historicum [...] accessit Dormi secure [...], Münster, Dalius, 1625.	Esterházy (I.) Pál	Eisenstadt, Esterházy kastély 15,642 K/8
Mensa theolo-philosophica [...], Münster, B. Raesfeld, 1645.	Lőcse S. J., 1710 Lőcse S. J., 1769	BEK Bar. 01903
Speculum principum [...], Köln, P. Henning, 1617.	P. Dalmatii Galli Ord. (?) Boldogkő-Váraljai Könyvtár, 281. sz.	Debrecen, Egyetemi Könyvtár (=DEENK) 753.565
Speculum principum [...], Köln, P. Henning, 1629.	Juriga József [19. század]	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (=Bibliotheca) 14603
Thesaurus phrasium [...], Prága, S. J., 1686.	P. Joannes Sekeli primi anni syntaxistae Antonius Ignatius Süttner Sirmiani syntaxistae Bibl. Samariensi Petrus Schebe syntaxista	BEK Bar. 09207
Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...] Predigten [...] verteuscht [...] M. Tympium [...], Mainz, 1615.	Anton Fugger (superexlibris) Lippay György	Bibliotheca 3BV192
[Postilla, oder Außlegung der [...] Wintertheil [...] Petri Bessei [...] Version von M. Tympius [...], Köln, Butgenius, 1615.]	Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15.753 M/1 Conventus Kismartoni	OSZK 503.976 (növedéki napló: B1176/1975)

A tizenkét kötet – összesen nyolc különböző munka – tovább gazdagítja a történeti könyvjegyzékekből megismert magyarországi recepciót. Az 5. táblázat két olyan munkát tartalmaz (*Triumphus, seu admiranda praemia [...] accessit Dormi secure [...] és Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...] Predigten [...] verteuscht [...] M. Tympium [...]*), mely nem szerepelt a történeti forrásokban. A történeti adatok annyiban gazdagabbak, amennyiben segítségükkel öt olyan munka volt azonosítható, melyeket ma már nem ismerünk példány szerint magyarországi és magyar vonatkozású külföldi könyvtárakból. A két adatsor – a példányok fennmaradásának esetlegességét is figyelembe véve – jól érzékelteti, hogy Tympius

retorikai vonatkozású művei hazai recepciójának „fénykora” a 17–18. század volt, ezt követően jelentősen csökkent iránta az érdeklődés.

A jelenleg kézbe vehető példányok közül néhány több tulajdonosi bejegyzést őrzött meg. Közülük az egyikben (*Thesaurus phrasium [...]*, Prága, S. J., 1686) két syntaxista diák neve is fennmaradt, akik bizonyára tankönyvként használták a példányt. Ez a frázisgyűjtemény elsősorban német anyanyelvű diákoknak kívánt segítséget nyújtani az elegáns latin beszéd és a prédikáció elkészítéséhez. A kiadvány Cicero, Jacobus Pontanus és több, Tympius által „kipróbáltak” mondott szerző műveinek anyagából készült, s közel áll egy német-latin szótárhoz. Ugyanakkor a szótárnál jóval alaposabb nyelvtanulási segédletnek tekinthető, mert egy-egy német szó vagy kifejezés után nem egyszerűen annak latin megfelelője következik, hanem a „lehető leghelyesebb értelműnek tartott” latin változat. Szavakon kívül nagy számban tartalmaz állandósult kifejezéseket, szinonimákat és nyelvi értelmezéseket is. Tympius az olvasónak címzett útmutatóban külön felhívja a figyelmet – a jelentésbeli árnyalatok hangsúlyozása mellett – a helyesírás és a kiejtés eltéréseire.

A lőcsei jezsuiták az oktatásban használhatták a *Mensa theolo-philosophica* című gyűjteményt (Münster, B. Raesfeld, 1645), valószínűleg ezt jelzi a kötet két 18. századi, 1710-es és 1769-es számbavétele. A legkésőbbi datált bejegyzés a *Dormi secure* egyik példányában 1793-ból való, ami hozzávetőleges pontossággal jelzi a Tympius-munkák iránti magyarországi érdeklődés felső időhatárát.

Az őrzési helyek közül az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), az ELTE Egyetemi Könyvtár (BEK), a Debreceni Egyetemi Könyvtár (DEENK) és a Szegedi Tudományegyetemi Könyvtár (SZTE) úgynevezett „befogadó” könyvtárként őrzi a hazai történeti könyvtárak példányait. Sajátos sorsa lehetett a Pierre de Besse-fordítás Esterházy (I.) Pál könyvtárából származó, 1975-ben az OSZK-ban feldolgozott, erősen sérült példányának. A kötet valószínűleg diplomáciai ajándékként került az egykori Szovjetunióból Magyarországra – és hiányzik jelenleg egy másik, Tympius nevéhez nem kapcsolódó Pierre de Besse kötetrel együtt³⁸ a kismartoni kastélyban található gyűjteményből. Ismeretlen időben beszerzettnek kell tekinteni a *Triumphus, seu admiranda praemia [...]* *accessit Dormi secure [...]* (Münster, Rassfeld, 1611) Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött, címlap nélküli példányát, mivel a „Capitulum Agriensis” bejegyzés egyaránt származhat a 17., 18. vagy a 19. századból.

A *Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...]* *Predigten [...]* *verteuscht [...]* *M. Tympium [...]* (Mainz, 1615) című mű egy példányát Lippay György, esztergomi érsek az Anton Fugger könyvtár részeként vásárolta meg a 17. század közepén. Mint korábban jeleztem, e mű „Wintertheil” című részéből Esterházy (I.) Pál könyvtárában volt példány. Valószínű, hogy a műből fólió formátuma, jelentős terjedelme és magas ára miatt nem jutott több példány Magyarországra. A határon túli magyar vonatkozású könyvtárak kutatása jelentősen bővítheti, pontosíthatja az itt rajzolt képet.

³⁸ OSZK 503.944/1,2,3 – „Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15.680 M.1”

Másodlagos recepció

A Tympius-munkák hazai elterjedéséhez minden valószínűség szerint hozzájárultak az e művekre történt hivatkozások a Magyarországon közkézen forgó más kiadványokban. Ezek közül csupán néhány példára utalok.

Az Odera/Frankfurtban 1616-ban megjelent, korábban említett Vossius-kiadás³⁹ címlapján a minél eredményesebb eladás érdekében tüntethették fel az ekkor már Európa-szerte ismert református Keckermann és a katolikus Tympius nevét – függetlenül a kiadvány tartalmától, mivel abban egyik említett szerzőre sem történik utalás. E kiadás hazai előfordulása minden bizonnyal hatott a két szerző magyarországi ismeretére. Közvetve erre utal, hogy a műnek az ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött, elnyűtt példányban⁴⁰ két tulajdonosi bejegyzés található. Az egyik egy 1937-ben készült, beragasztott exlibris az „Ex libris Bibliothecae Comitatus Simighiensis” felirattal, a másik egy „sum mei Francisci Paroth [Pairoth?] de Beki m. p.” szövegű beírás; mindkettő hosszú ideig tartó hazai birtoklást sejtet.

Sajátos egybeesés, hogy a 17–18. században Magyarországon is jól ismert flamand jezsuita, Leonardus Lessius (1554–1623) *Consultatio, Quae fides, et religio sit capessenda* című munkáját Tympius 1610-ben németre,⁴¹ az ugyanebben az évben katolizált református lelkész, Veresmarti Mihály (1572–1645) pedig egy évvel később magyarra fordította.⁴² Nem tudtam megállapítani, Veresmarti vajon ismerte-e Tympius Lessius-fordítását. A válasz valószínűleg nemleges, ugyanakkor aligha véletlen, hogy ez a munka közel egyidőben vált érdekessé mindkettőjük számára.

Tympiusra való hivatkozások fellelhetők Jacob Masen⁴³ Magyarországon nagy számban őrzött munkáinak egy részében is, így például a jezsuitáknál tankönyvként használt *Exercitationes oratoriae [...]*-ban. A „Mahometi lex” leírásában Masen Tympius *Aureum speculum principum [...]*-ára hivatkozik a „Tympius in specul. magistr. signo 4.” formában.⁴⁴ Matthias Faber (1587–1653) Magyarországon széles körben elterjedt művei is a Tympius-ismeretet közvetítő munkák közé sorolhatók. Faber az „ut refert Tympius in Mensa Theologophil.”⁴⁵ hivatko-

³⁹ Oratoriarum Institutionum libri sex. Editio tertia in quam exempla illustriora ad singula Causarum genera eorumque status ex Collegio Oratorio cum primis B. Keckermann: et ex libro Matthaei Tympij quem vocat Dormi Secure [...].

⁴⁰ Jelzete: Bar.05705

⁴¹ *Rathsfrag welchen Glauben man annemmen, oder zu welcher Religion man treten soll*, Münster, 1610.

⁴² *Tanácskozás, melyiket kellyen az külömböző vallások közzül választani*, Pozsony, 1611, RMNy 1025. További kiadások: Pozsony, 1612 – RMNy 1042; Pozsony, 1640 – RMNy 1850. Magyarországi latin kiadások: Tyrnaviae, 1722, 1723; Claudiopoli, 1735, 1738.

⁴³ Vö., TÜSKÉS, KNAPP 2004, i. m. (20. jegyzet).

⁴⁴ MASEN, JACOB, EXERCITATIONES ORATORIAE [...], Köln, Busaeus, 1669, 115–116.

⁴⁵ FABER, MATTHIAS, *Auctarium operis concionum Tripartiti*, Pars I, De Dominicis, Aertssens, 1653, 740.

zás mellett többször említi Tympius *Aureum speculum principum* [...] -át prédikációiban.⁴⁶ A magyarországi irodalomelméleti oktatásban használt tankönyvek felsorolásában gyakran megtalálható Tobias Lohner (1619–1697) neve.⁴⁷ akinek a munkái számos kiadásban maradtak fenn magyarországi könyvtárakban,⁴⁸ s ezekben is rendszeresek a hivatkozások Tympius-ra. Az *Instructissima Bibliotheca nonnullis concionatoriában* például Lohner a Faber által is említett *Mensa theolo-philosophicára* hivatkozik.⁴⁹ A Tympius munkáinak magyarországi ismeretét terjesztő művek száma jóval magasabb lehet a felsoroltaknál; a kiválasztott példákkal a recepció egy további közvetítő csatornájára hívom fel a figyelmet.

Magyar vonatkozások Tympius műveiben

Tympius hazai ismertségéhez hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy munkáiban rendszeresen hivatkozott a magyar történelem eseményeire, személyiségeire, rendszerint exemplum funkcióban. Attekintve a Magyarországon leggyakrabban használt munkáinak⁵⁰ mutatórendszerét, számos hivatkozást lehet összegyűjteni, melyekből vázlatosan kirajzolódik Tympius ismerete Magyarországról és a magyar történelemről.

A magyar királyság megalapításának kezdeteit⁵¹ Attilától eredezteti, s többször részletezi Attilának, mint „flagellum Dei-”nek a viselt dolgait.⁵² Strasbourg névadásának Attilára utaló eredetét Sebastian Münster *Cosmographiája* alapján írja le.⁵³ Oláh Miklós *Hungaria et Athila* című, Zsámboky János által sajtó alá rendezett, először 1568-ban Baselben megjelent művéből merítette Tympius azt a történetet, hogy a „hunnorum rex” miként foglalta el Vicenzát.⁵⁴ Az ékesszólás jelentőségét szemléltető történetek egyike Attila és I. Leo pápa találkozását beszéli el.⁵⁵

⁴⁶ FABER, Matthias, *Opus concionum Tripartitum*, Pars aestivalis, Antverpiae, 1663, 499, 998, 1085 – magyarországi példányok a BEK állományából: 1631, Bar.08585, 1631, Bar.0 03439, 1631, Bar.008698-9; Uő., *Concionum sylvae nova seu auctarium in Dominicis et festa totius anni*, Coloniae, 1695, 898 – magyarországi példány a BEK állományából: 1646, Bar.03701.

⁴⁷ Így például, HELLMAYR Antal, *Institutio Humanistica*, 1734, BEK F 33, 503; *Catalogus librorum, qui ad scientiam literarum humaniorum comparandum prae reliquis utiles sunt*. BEK G114. I. 9;

⁴⁸ Így például, BEK Bar.03710, Bar.03610, Bar.10514, Bar.10515/1-2, Bar.08321, Bar.02005.

⁴⁹ LOHNER, Tobias, *Instructissima Bibliotheca manualis concionatoria*, Velence, 1756, 124.

⁵⁰ *Dormi secure* [...], Köln, P. Brachel, 1615; *Theatrum historicum* [...], Köln, 1614; *Mensa theolo-philosophica* [...], Münster, Rassfeld, 1615; *Aureum speculum principum* [...], Köln, 1617; *Speculum magnum episcoporum* [...], Mainz, P. Henning, 1614.

⁵¹ *Dormi* 1615, i. m., (50. jegyzet) Pars III, 6 (hivatkozás nélkül).

⁵² *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 108, 231 (hivatkozás nélkül); *Mensa theolo-philosophica* 1615, i. m. (50. jegyzet) Caput XVII. De crudelitate, 51.

⁵³ *Mensa theolo-philosophica* 1615, i. m. (50. jegyzet) 257.

⁵⁴ *Aureum principum* 1617, i. m. (50. jegyzet) 119–120.

⁵⁵ *Speculum magnum episcoporum* 1614, i. m. (50. jegyzet) 318.

Több történet foglalkozik a magyarok keresztény hitre térítésének eseményeivel. Szent Adalbert és testvére, Szent Gaudentius Pannónia lakosait keresztény hitre térítő tevékenységét mutatja be például a *Speculum magnum episcoporum* [...] egyik fejezetében.⁵⁶

„Henricus imperator” (II. Henrik német-római császár) tettei közül külön kiemeli, hogy a császár miként adta férjhez testvérét, Gizellát I. István magyar királyhoz.⁵⁷ Szent István alamizsnálkodásainak (a szakálltépés jelenettel) és templomépítetéseknek (Székesfehérvár, Róma, Jeruzsálem) részletezése mellett a Hartvik legenda és Bonfini alapján csodaként örökíti meg az alamizsnát osztó jobb kéz, a Szent Jobb épen maradását és az ország Szűz Máriának történt felajánlását.⁵⁸ Gellért püspök életét és mártírhalálát Laurentius Surius szentéletrajz gyűjteményéből hivatkozva, s Magyarországot „familia S. Mariae”-nak nevezi.⁵⁹ Imre herceg legendáját ugyancsak Surius-ból hivatkozva Tympius a tisztaság (castitas) megőrzésének példájaként.⁶⁰

Magyarországi példával mutatja be Tympius a pogányokat eredményesen térítő, IV. Béla által a rend alapítását követően az országba hívott ferencesek tevékenységét.⁶¹ Árpád házi Szent Erzsébet életét és szentségét több munkájában emlegeti. Leírja alamizsnálkodását és gyermekeivel együtt történt elűzetését férje halála után.⁶² Megörökíti Erzsébet („Elizabeth Pannonum Regi filia vidua”) egyik imádság közbeni Jézus-látomását, s idézi párbeszédüket (Jézus: „Bono animo est filia, ego tecum sum” – Erzsébet: „ita Domine, tu mecum, atque ego tecum”).⁶³

Nagy Lajos magyar–lengyel király álház országjárását Martin Cromer *De origine et rebus gestis Polonorum* című, 1555-ben Baselben megjelent történeti munkájának 7. liberéből merítette.⁶⁴ Felidézi a Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt 1415-ben Havasalföldön a törökkel vívott csatához kapcsolódó elbeszélést, a levágott fej gyónásának történetét Bonfinire hivatkozva.⁶⁵ A *Theatrum historicum* esküszegésről szóló részében hatodik exemplumként leírja I. Ulászló magyar király esküszegését és a várnai csatában (1444. november 10.) történt halálát. Ugyanezt a történetet rövidített formában, más forráshivatkozással olvas-

⁵⁶ *Speculum magnum episcoporum* 1614, i. m. (50. jegyzet) 387.

⁵⁷ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 162 (hivatkozás nélkül).

⁵⁸ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 61–62 (hivatkozás: „Joan. Bonif. de historia virginali lib. 2. c. 1. ex Episcopi Chartuitij lib. de vita Stephani et Bonifacij [recte Bonfini!] de rebus Ungaricis lib. 1. dec. 2.”).

⁵⁹ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 165.

⁶⁰ *Aureum speculum principum* 1617, i. m. (50. jegyzet) 156–157.

⁶¹ *Speculum magnum episcoporum* 1614, i. m. (50. jegyzet) 388.

⁶² *Dormi* 1615, i. m., (50. jegyzet) Pars I, 16 (hivatkozás nélkül).

⁶³ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 48 (hivatkozás nélkül).

⁶⁴ *Aureum speculum principum* 1617, i. m. (50. jegyzet) 302.

⁶⁵ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars II, 160 (hivatkozás „Antonius Bonfini refert lib. 3. rerum Hungaricarum decades 3” – I. BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 3.3.145 (551)). Vö. TIMÁR Kálmán, *A levágott fej gyónása = Ethnographia*, 22(1911), 317–319.

hatjuk az *Aureum speculum principum*ban is.⁶⁶ Kapisztrán Szent János 1450 körüli magyarországi térítő tevékenységének eredményességét a megtérítettek számával példázza.⁶⁷ Egy másik történetben Aragóniai Beatrix és Hunyadi Mátyás házasságát idézi fel, melynek kapcsán a korabeli magyar jogrendről közöl egy „vélekedést,” Joannes Ludovicus Vives (1493–1540) *De causis corruptarum artium* című munkájának 7. libere alapján.⁶⁸

Tympius Magyarország-ismeretét tovább lehetne bővíteni a művek szövegének végigolvasásával, mivel a történetek egy része nincs mutatózva, mások csupán másodlagosan érintik az országot, annak neves személyiségeit. Ugyanakkor már e néhány példából is érzékelhető Tympius Magyarország iránti érdeklődésének iránya, magyar vonatkozású „tudásbázisa,” és kirajzolódik a forrásként használt művek köre. A példák többsége hozzátartozott a korban elvárt általános történeti, retorikai műveltséghez.

Kitekintés

A történeti katalógusok és a fennmaradt példányok egybehangzó tanúsága szerint az életműnek elsősorban a retorikai vonatkozású része jutott el Magyarországra, s az e körön kívüli munkák ismertségével csak kivételesen számolhatunk. Tympius munkái a továbbiakban nem hagyhatók figyelmen kívül a 17–18. századi magyarországi retorikai hagyomány történetében. Neve idehaza is fogalommá válhatott, mint azt a Prágában 1686-ban megjelent, nálunk is ismert munkájának címe tanúsítja: *Tympius, sive Thesaurus novus phrasium [...]*. A többnyire a praeceptum-irodalom határán mozgó művek az ország szinte minden részébe eljutottak, mégpedig felekezeti határoktól függetlenül. Ugyanakkor az elsődleges gyakorlati irányultság következtében a 18. században egyre inkább „korszerűtlennek” tartották e munkákat, és fokozatosan feledésre ítélték. Annak ellenére történt ez így, hogy változatos nyelvezetű, színvonalasan retorizált, jól használható és részben szórakoztató tartalmú művekről van szó. Az elsődleges recepció mellett megragadható másodlagos befogadás-történet, a további könyvtári feltárás és Tympius Magyarország-képének itt számba nem vett összetevői jelzik a kutatás fontosabb jövőbeli lehetőségeit.

⁶⁶ *Theatrum historicum* 1614, i. m. (50. jegyzet) Pars I, 92–93 (hivatkozással Georgius Schemdius (1580–1650) iskolarektorra). Ugyanerről Bonfinire hivatkozva írt az *Aureum speculum principum*ban 1617, i. m. (50. jegyzet) 434.

⁶⁷ *Speculum magnum episcoporum* 1614, i. m. (50. jegyzet) 389.

⁶⁸ *Aureum speculum principum* 1617, i. m. (50. jegyzet) 630.

KNAPP, ÉVA

**Matthaeus Tympius in Ungarn.
Ansätze zur Rezeptionsgeschichte der Werke mit
Bezug zur Rhetorik**

Der Theologe, Rhetoriklehrer und Kanzelredner Matthaeus Tympius (1566–1616), Verfasser zahlreicher Predigt-, Exemplum- und Loci communes-Sammlungen, Rhetorikhandbücher, Streitschriften und moralisch-didaktischer Werke, Übersetzer, Initiator der Gründung der Universität Münster und eines verbesserten Schulsystems, hat seine Arbeiten nach etwa zwanzigjähriger Unterrichtstätigkeit in Köln, Jülich und Osnabrück in den ersten beiden Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts herausgegeben. Tympius wurde von einem großen Teil der ungarischen rhetorikgeschichtlichen Forschung vergessen. Nach einhelligem Zeugnis der historischen Kataloge und der erhalten gebliebenen Exemplare gelangten vor allem die Werke mit rhetorischen Bezügen nach Ungarn; mit der Kenntnis von Arbeiten außerhalb dieses Kreises kann nur ausnahmsweise gerechnet werden. Tympius' Name wird auch in Ungarn zu einem Begriff geworden sein, wie der Titel der in Prag 1686 erschienenen und auch in Ungarn bekannten Arbeit bezeugt: *Tympius, sive Thesaurus novus phrasium [...]*. Die sich zumeist an der Grenze zur Praeceptum-Literatur bewegenden Werke gelangten in fast alle Teile des Landes, und zwar unabhängig von den Konfessionsgrenzen. Andererseits betrachtete man diese Arbeiten infolge ihrer primären praktischen Ausrichtung im 18. Jahrhundert zunehmend als „unzeitgemäß“ und überließ sie allmählich der Vergessenheit. Dies geschah ungeachtet dessen, dass es sich um im Unterricht gut brauchbare Werke mit abwechslungsreicher Sprache, anspruchsvoller Rhetorik und teilweise unterhaltsamen Inhalt handelt. Die neben der primären Rezeption erfassbare sekundäre Rezeptionsgeschichte, die Erschließung weiterer Bibliotheken und die hier nicht berücksichtigten Komponenten des Tympiusschen Ungarnbildes deuten die wichtigeren Forschungsaufgaben in der Zukunft an. Tympius' Arbeiten dürfen künftig in der Geschichte der rhetorischen Tradition des 17.–18. Jahrhunderts in Ungarn nicht mehr unberücksichtigt bleiben.

Keywords: 16–17th centuries, book history, history of rhetoric, catholic reform, Matthaeus Tympius